

Києво-Могилянська академія і Гетьманщина

Від початків свого існування Києво-Могилянська академія¹ потребувала матеріальної опіки й охорони Запорозького війська та гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (1616—22). Сагайдачний розумів велику вагу цієї школи та жертвував великі суми грошей з козацької скарбниці на її підтримку. Він також записав усіх козаків до Братства та залишив малий гарнізон у Києві для охорони школи від напасти з боку місцевої адміністрації. Після смерті в 1622 р.² Сагайдачний залишив велику частину майна у своєму заповіті на потреби школи і тим зробив прецедент для своїх наступників.³

Один із них, гетьман Іван Кулага-Петражицький, в 1632 році прихильно ставився до планів митрополита Петра Могили й допоміг йому злучити Братську школу з Лаврською в Київську Могилянську колегію. Свою апробацію Петражицький підтвердив універсалом і обіцяв новій колегії підтримку “всього Війська Запорозького”.⁴

Це створило відповідну атмосферу, і багато козаків почали посилати своїх синів до тієї школи. В 1630-х і 1640-х роках багато з них закінчили колегію і брали визначну участь у Хмельниччині та в урядах його безпосередніх наступників. Між ними були гетьмани — Іван Виговський (1657—59), Павло Тетеря (1663—65), Іван Самойлович (1672—87) та генеральні старшини — Федір Лобода, Тиміш Носач, Іван Чернята, Іван Кравченко, Семен Третяк та Іван Груша. В той час виховувались також учні, які потім стали духовними провідниками українського народу — Йоаникій Галятовський, Варлаам Ясинський, Антоній Радивилівський, Теодосій Софонович і Гавриіл Домецький.⁵

За гетьмана Хмельницького (1648—57) і після заснування Гетьманської держави, Могилянська колегія ввійшла в іншу фазу. Тоді школою опікувалася козацька адміністрація. Хмельницький розумів потребу наукової інституції, яка б вишколювала кадри для козацької адміністра-

ції, і щедро опікувався колегією. Він надав Братському монастиреві, який був патроном колегії, сім сіл для фінансової підтримки колегії.⁶ Хмельницький також виробив для монастиря привілеї шинкування горілкою і медом без податків для збільшення приходів для колегії. Його земельні надання, привілеї та спеціальні асигнування грошей для колегії створили новий прецедент піклування школою для його наступників і дали колегії можливість існування в пізніших часах. Хмельницький також послав свого сина Юрія туди на навчання.

Крім фінансування, Хмельницький всіляко гарантував існування колегії у своїх трактатах з поляками. У Зборівській угоді (1649), яка визнала нову козацьку державу, окрема стаття стосувалася колегії. І в Білоцерківській угоді (1651) після Берестечка, колегія була також забезпечена на даліше існування.⁷

В часи Хмельницького створилася традиція посилати дітей козацької старшини до Могилянської колегії, щоб вони, здобувши вищу освіту, стали представниками нової старшинської верстви. Колегія та її академічні кола виявляли вдячність Хмельницькому під час його переможного в'їзду до Києва в 1648 році. Тоді його величали спеціальними панегіриками, як “Мойсея України” та “Богом даного самодержця Руси”. Інші панегірики були скомпановані після Зборівської кампанії та по його смерті.⁸

Політику Хмельницького щодо колегії продовжував його наступник Іван Виговський, сам учень тієї школи. Він включив існування школи до своєї Гадяцької угоди (1658), яка мала залучити Україну як третього партнера в Польсько-Литовській державі.⁹

Та почалася “Руїна” — період воєн, наїздів, урядів двох чи трьох гетьманів нараз. Польща й Московщина поділилися Україною в т. зв. Андрусівській угоді (1667). Київ був кілька разів плондрований. Будинки колегії згоріли, студен-

ти й професори були розпорошені, а Братський монастир утратив свої посілості на Правобережній Україні, які залишилися під Польщею. Московські воєводи в Києві втручалися у внутрішню адміністрацію колегії і виганяли студентів з Правобережної України. Колегії загрозувало закриття.

Але навіть тоді козацька старшина підтримувала Могилянську колегію. Київські полковники Павло Яненко-Хмельницький та Василь Дворецький подарували понад двадцять будинків у Києві на приходи школи.¹⁰ Гетьман Юрій Хмельницький сконфіскував посілості свого попередника Виговського в Києві і подарував їх колегії.¹¹ Гетьман Петро Дорошенко надав Братському монастиреві приходи з перевозів через Дніпро, а гетьман Іван Брюховецький та Дем'ян Многогрішний надали посілості в Остерській та Козелецькій сотнях Київського полку Братському монастиреві.¹² Та це була тільки тимчасова опіка, яка не могла забезпечити існування та розвиток школи. Аж за гетьмана Івана Самойловича (1672—87) надійшли більші пожертви. Період “Руїни” закінчився і почалася відбудова Гетьманщини — тепер обкровою тільки до Лівобережної України. Самойлович відновив річні дотації грошей на колегію з козацької скарбниці та розпочав період меценатства, яке завершив його наступник Іван Мазепа.

За часів “Руїни” вийшли нові випускники, які згодом посіли чільні посади в Гетьманщині. Між ними були: Олексій Туранський, генеральний писар 1709—16; Андрій Руновський, наказний генеральний писар 1742—49; Степан Максимович, наказний полковник стародубський 1725; Костянтин Лисиневич, суддя чернігівського полку 1739—57 та Михайло Мокрієвич, суддя чернігівського полку 1730-х років.¹³

За гетьмана Івана Мазепи (1687—1709) Києво-Могилянська академія піднеслася до свого zenіту. Тоді вона одержала статус академії (1694) і в ній училося понад 2000 студентів. Мазепа культивував знайомства з головними діячами культури — Дмитром Тупталом, Йасофом Кроковським, Захарією Корниловичем, Іваном Максимовичем, Степаном Яворським і Варлаамом Ясинським. Він видав мільйони дукатів на відновлення церков і монастирів та своїм прикладом вплинув на інших з козацької старшини, щоб і вони стали меценатами культури в Гетьманщині. В той спосіб створилася фінансова база для блискучого “козацького бароко”, пам'ятки якого існують дотепер.¹⁴

Києво-Могилянська академія була також і частиною меценатства Мазепи. Він збудував мурований будинок для Академії в 1703—04 році, надав або повернув Братському монастиреві

шість сіл, чотири хутори та шістнадцять посілостей у Києві. Крім того, призначив з козацької скарбниці 1000 дукатів річно на потреби Академії.

Це справді було щедре меценатство. За це студенти і професори академії склали Мазепі подяку в панегіриках та змінили назву на Могилянсько-Мазепинську академію. Теофан Прокопович присвятив свою драму “Володимир” гетьманові Мазепі. Між випускниками Академії в той час були: Пилип Орлик, генеральний писар 1706—09, гетьман в екзилі 1709—39, Іван Обидовський, полковник ніженський 1695—1701 і наказний гетьман в 1701 році; Семен Чуйкевич, наказний генеральний писар, 1727.¹⁵

Поразка під Полтавою в 1709 році поклала кінець “золотій ері” Академії. Студенти були розпорошені (тільки 161 залишився в 1711 році), маєтності академії сплюндрувало московське військо, а ієрархія української православної Церкви піддала анафемі мецената гетьмана Мазепу. Тінь Полтави та підозра в “сепаратизмі” висіла над академією до смерті Петра I в 1725 році. Друкарні Академії було заборонено друкувати книжки українською мовою, студентів з Правобережжя не допускали, а абсолювентів Академії скеровували на північ, щоб служили новій імперській адміністрації в Петербурзі та в ряди вищого московського духовенства.¹⁶

Аж за гетьмана Данила Апостола (1727—34) й митрополита Рафаїла Заборовського (1731—42) академія опинилася в кращій ситуації. Апостол повернув їй всі маєтності, надані Мазепою, і відновив щорічну стипендію 200 дукатів із скарбниці. Заборовський провів фінансові й адміністративні реформи, добудував другий поверх у будинку Академії та усунув підозру “сепаратизму”, суворо дотримуючись нових імперських законів щодо заборони української мови в нових підручниках. Реформи Заборовського впровадили в навчання чужі мови та суспільні науки.¹⁷

За його каденції почалась традиція висилання учнів — синів козацької старшини — на закінчення студій до університетів Західної Європи. Багата козацька верхівка могла дозволити собі утримання своїх синів у містах Західної Європи. Тоді були на студіях абсолювенти Академії: брати Кулябки у Віттенберзі, Василь Ханенко в Кію, Яким Борсук в Берліні, Петро Симонівський у Парижі, Аполон Кочубей в Оксфорді, Яким Сулима і Григорій Милорадович в Геттінгені, Іван Пашковський у Лейпцигу.¹⁸

В середині вісімнадцятого століття число студентів дійшло до тисячі. З походження то були переважно сини козацької старшини та духовенства, хоч були й міщани та селяни. Академія про-

довжувала готувати молодих людей на посади в козацькій та церковній адміністрації в Гетьманщині та в Російській імперії. Абсолювенти теології мали можливість монашої та церковної кар'єри при багатьох церквах, монастирях та у вищій духовній ієрархії. Інші випускники йшли в центральні установи Гетьманщини, в полкові та сотенні канцелярії, або в міське управління.¹⁹ Також велика мережа народних шкіл потребувала вчителів, а більші церкви — дяків. Але багато поплатнішу кар'єру обрали собі ті, що пішли на північ — у Петербург служити цареві і новій імперії. Тоді Гетьманщина втратила сотні молодих людей.

Але чимало залишалось. Вони стали тією світською інтелігенцією, яка перенесла ідеали Гетьманщини після її скасування і дала стимул до відновлення української ідентичності. То були такі діячі й письменники, як Ділович, Покас, Калинський, Стефанович, Борозна, Ханенко, Кулябка, Полетика, Лукомський та ін.²⁰

Після скасування Гетьманщини в 1782 р. та секуляризації монастирів у 1790 році, Академія втратила своє фінансове забезпечення і була на утриманні російського імператорського уряду. Офіційні чинники намагалися усунути все, що нагадувало українцям їхню колишню автономію. В 1819 році Академію перетворено в православну теологічну семінарію, яка існувала в такому виді до 1917 року.

Підсумовуючи зв'язки Києво-Могилянської академії з Гетьманщиною, можна сказати, що роки розвитку і найкращої діяльності були за часів Хмельницького та Мазепи — роки розквіту Гетьманщини. Без опіки, матеріального забезпечення й охорони гетьманів Академія не могла б устояти. За це вона довгі роки виховувала кадри для українського гетьманського уряду та інтелігенції і давала вищу освіту синам козацької верхівки. Інша річ, що багато вихованців академії йшли на службу російській імперії, але це вже інша тема.

Примітки

¹ Хоч ця школа мала кілька реорганізацій, я весь час називатиму її Києво-Могилянською академією.

² М. Грушевський, "Історія України-Руси". 10 Т.,— Нью-Йорк, 1955.— Т. 7.— С. 413.

³ Касян Сакович. "Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича-Сагайдачного", в кн. "Українська поезія: кінець XVI — початок XVII в.". Ред. В. Колосова і В. Кречотень.— Київ, 1978.— С. 322—338.

⁴ "Памятное издание Киевской временной Комиссии". 4 Т., 2 вид., Т. 2, Київ, 1898, с. 421—422. Опісля як ПКК.

⁵ В. Аскоченський. "Киев с древнейшим его училищем Академією". 2 Т.— Київ, 1856.— Т. 1.— С. 173.

⁶ "Документи Богдана Хмельницького". Ред. І. Крип'якевич і І. Бутич. Київ, 1961. Документ 349 з 9 січня, 1656, с. 468—469. Опісля як Документи.

⁷ М. Грушевський. "Історія".— Т. 9, Ч. 1.— С. 366.

⁸ "Воссоединение Украины с Россией". Т. 2, Москва, 1954, с. 109.

⁹ В. Аскоченський. Т. 1, с. 185 та М. Стадник "Гадяцька Унія" в "Записках Українського Наукового Товариства в Києві". Т. 7 (1910), с. 65—85. Т. 8 (1911), с. 5—39. Точні дані на сторінках 32—33.

¹⁰ ПКК, Т. 2, с. 449—451. Універсал Дворецького з 5 травня, 1654.

¹¹ ПКК, Т. 2, с. 423—488. Всі надання з років 1655 до 1694 там включені.

¹² РКК, Т. 2, с. 453—456.

¹³ Це неповні списки з років 1685—1686. Н. Петров. "Киевская академия во второй половине XVII века". Киев, 1895, с. 44—45.

¹⁴ Олександр Оглоблін. "Гетьман Іван Мазепа та його доба". Нью-Йорк, 1960, с. 128—131, 157—162.

¹⁵ Петров Н.— Те саме.— С. 50, 55, 57.

¹⁶ Давні списки абсолювентів у моїй статті в НУС Т. 8, Ч. 1/2 (1984) посилання # 36 на с. 89—90 та в кн. К. Харламповича "Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь". Казань, 1914.

¹⁷ Б. Крупицький. "Гетьман Данило Апостол і його доба" (1727—1734). Авсбург, 1948, с. 160—162.

¹⁸ В. Модзалевський. "Малороссийский родословник". 4 тома. Киев, 1908—1914.

¹⁹ Статистика числа студентів за роки 1738—1780 в кн. Зої Хижняк "Києво-Могилянська Академія", Київ, 1970, с. 115.

²⁰ Їх біографії описані у кн. О. Оглоблін. "Люди старої України", Мюнхен, 1959.